

TAHSİN YÜCEL

GÖSTERGELER

DENEME

♥
CAN

4.
BASKI

TAHSİN YÜCEL
GÖSTERGELER

Can Modern

© 2006, Can Sanat Yayınları A.Ş.

Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1. basım: 2006

4. basım: Ocak 2024, İstanbul

Bu kitabın 4. baskısı 300 adet yapılmıştır.

Editör: Faruk Duman

Düzeltili: Ebru Aydın

Mizanpaj: Atahan Sıralar

Kapak tasarımı: Utku Lomlu / Lom Creative (www.lom.com.tr)

İç baskı ve cilt: Birlik Fotokopi Baskı Ozalit ve Gıda Sanayi Ticaret Ltd. Şti.
Nispetiye Mah. Birlik Sk. No: 2 Nevin Arıcan Plaza Beşiktaş / İstanbul
Sertifika No: 52846

ISBN 978-975-07-0609-7

CAN SANAT YAYINLARI

YAPIM VE DAĞITIM TİCARET VE SANAYİ A.Ş.

Maslak Mah. Eski Büyükdere Cad. İz Plaza Giz, No: 9/25 Sarıyer/İstanbul

Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33

canyayinlari.com

yayinevi@canyayinlari.com

Sertifika No: 43514

TAHSİN YÜCEL GÖSTERGELER

DENEME

Tahsin Yücel'in Can Yayınları'ndaki diğer kitapları:

Aykırı Öyküler, 1989

Haney Yaşamalı, 1991

Peygamberin Son Beş Günü, 1992

Bıyık Söylencesi, 1995

Vatandaş, 1996

Ben ve Öteki, 1998

Komşular, 1999

Yalan, 2002

Kumru ile Kumru, 2005

Mutfak Çıkmazı, 2005

Yapısalcılık, 2005

Yazın, Gene Yazın, 2005

Gökdelen, 2006

Dil Devrimi ve Sonuçları, 2007

Golyan Devrimi, 2008

Yazın ve Yaşam, 2008

Sonuncu, 2010

Gün Ne Günü?, 2010

Kimim Ben?, 2011

Kendine Doğru Yolculuk, 2012

Tartışmalar, 2021

TAHSİN YÜCEL, 1933'te Elbistan'da doğdu. Galatasaray Lisesi'ni ve İÜ Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi (1960). Varlık Yayınları'nda çevirmenlik ve yazişleri müdürlüğü yaptı. Öykü derlemeleri, romanları, bilimsel araştırmaları ve kuramsal yazılarının yanı sıra, Balzac, Flaubert, Daudet, Gide, Simenon, France, Proust, Camus, Sartre, Malraux ve Duras gibi önemli Fransız yazarların yapıtlarını dilimize kazandıran Yücel, 1984'te Azra Erhat Çeviri Üstün Hizmet Ödülü'ne, 1997'de Fransız hükümeti Palmes Académiques Nişanı'na değer görüldü. 22 Ocak 2016'da öldü.

İçindekiler

Öndeyi: Göstergeler	11
I	
Düşünce Düzlemleri	17
İletişim ve Dönüşüm	33
Söz Düzlemleri	43
Söz Töreleri	52
Sanı, Bilgi, İnanç	66
Kısa Özyaşamöyküsü	79
Otomobil ve İnsanbiçimsellik	94
II	
Romanın Varoşlarında	107
Tarihle Roman Arasında	125
Destandan Romana	137
Roman ve Sözcelem	148
Türk Halk Gösterilerinde Sözcelem	156
Yetişim İzlemi	165

III

Melih Cevdet Anday'ın Şiirinde Uzam ve Zaman	177
“Solgun Bahçe” Çevresinde.....	188
Dizin.....	195

ÖNDEYİ: GÖSTERGELER

Baudelaire, döneminin çok önemli bir yazın akımına kaynak olan ünlü şiiri “Correspondances”ta, doğanın bir simge ormanı olduğunu söyler. Bunca ozan ve yazarca paylaşıldığına göre, gözleminin bir gerçeği yansıttığı düşünülebilir. Ama, bana sorarsanız, söz konusu simgelerin içinden geçmekte olduğumuz doğanın kendisinden çok, bizim insan doğamızda bulunmaları daha büyük bir olasılık. İnsanların büyük çoğunluğu bu simge ormanından hiçbir şey görmeden, hiçbir şey duymadan geçerken, kokular, renkler ve sesler arasındaki derin yakınlığı ancak birtakım ayrıcalıklı kişilerin, özellikle de ozanların algılayabilmesi daha çok benim gözlemimi doğrular. Buna karşılık, bir gösterge ormanına doğduğumuz ve bir gösterge ormanında yaşadığımız söylenebilir. Simgede bir göstergedir kuşkusuz, ama hem yalın hem de kalıplaşmış bir göstergedir: güvercin barış simgesidir, bayrak bağımsızlık simgesi, işte o kadar. Ama, özellikle günümüzde, gösterge fazlasıyla karmaşık ve fazlasıyla karanlık bir veri olarak çıkabiliyor karşımıza, bizi yanılgıdan yanılgıya sürükleyebiliyor, birbirimize düşürebiliyor. Nedeni de tanımında yatmakta: “gösterge bir nesnenin ya da bir olgunun varlığına ya da gerçekliğine karar vermemizi sağlayan şeydir”, yani, nesne ya da olgunun kendisiyle öz-

deşleşmemesi bir yana, nesne ya da olgunun varlığının ya da gerçekliğinin saptanmasında bizim katkımızı da varsayar. Ancak, karar vermede bizim de payımız bulunca, var olmayanı var, gerçek olanı yalan olarak algılamamız da, sizin gerçek olarak algıladığımızı benim yalan olarak algılamam da olağan bir şey. Hele toplumlara yön veren güçlerin göstergelerle sürekli oynadıkları, dünyamızı bir yalancı göstergeler ormanına dönüştürdükleri günümüzde. Güvercinle barış arasındaki simgesel bağının tersine, nesne ya da kavramla gösterge arasındaki bağlantı tekil bir bağlantı değildir.

Çankaya Köşkü'nün bahçesine küçük bir uçak düştüğünü ve yandığını düşünelim: bizler, yani olaya dışarıdan ve uzaktan bakanlar için, kesin olan bir şey varsa, o da uçağın düşüp yandığı ve pilotunun öldüğüdür, ama olay birbirlerini doğrulayan ya da birbirleriyle çelişen birçok olayın, birçok girişimin göstergesi olabilir. Örneğin uçağın köşkün üstüne değil de bahçeye düşmüş olması sizin için hem bir pilot hatasının hem de başkanımızın şansının göstergesi olabilir; bir başkası için her şeyden önce güvenlik önlemlerimizin yetersizliğinin, daha bir başkası içinse, bu yetersizliği somut bir biçimde ortaya koyma isteminin göstergesi. Daha bir başkası da çıkar, laiklik ve demokrasi tutkusunu fazla ileriye götüren bir başkan cezalandırma girişiminin göstergesi olarak niteleyebilir bunu ya da komünizmin hâlâ ölmediğini kanıtlama çabasının göstergesi olarak. Ama olayı bir zengin çocuğunun umutsuz bir aşk serüvenini fiyakalı bir ölümle noktalamaya isteğinin göstergesi olarak değerlendirmek de olanaklıdır. Göstergeler daha da çoğaltılabilir. İşin ilginç yanı, uçağın ve pilotun kalıntılarının uzmanlarca uzun uzun incelenmesinden sonra yapılan açıklama da çoğu kez sayısız açıklamalar arasında bir açıklama, sayısız göstergeler arasında bir gösterge olarak kalmaya yargılıdır. Çün-

kü böyle durumlarda uzmanlarca verilen bilgilerin her zaman gerçeği yansıtmadığını deneyimlerimizle biliriz.

Kuşkusuz, kimi yandançarklı televizyon ya da gazetelerde, kimi sıkı bilecenlerimiz “Ortaçağda değil artık, televizyon çağında yaşıyoruz: her şeyi olduğu gibi gördük, her şeyi biliyoruz, bu savaşın bizim için gizli yanı kalmadı!” diyorlardı ya Baba Bush’un askerlerinin Irak seferi bize bir ışık ve ses cümbüşü, bir şenlik gibi gösterilmişti, içinde ne ceset vardı ne kan; füzeler göklere şenlik fişekleri gibi yükseliyor, her şey, bakmasını bilenlere, yalancı göstergelerle kuşatıldığımızı söylüyordu. Yalnız o savaş bağlamında da değil, her bağlamda. Yazın bağlamında bile. Bu duruma bakılınca, göstergibilimin yirminci yüzyılın ikinci yarısında kurulmuş ve tüm uygar dünyada şaşırtıcı bir hızla gelişmiş olması anlamlı bir olgu olarak değerlendirilebilir. Ancak, önemle vurgulamak gerekir ki kimi insanlar göstergeleri doğru çözümlenmenin yollarını aramak ya da göstermek için göstergibilimi beklemediler: bilim de, felsefe de, yazın da göstergeleri doğru çözümlenmenin yollarını araştırır öncelikle.

Bu alçakgönüllü kitabın yazarı da burada biraz göstergibilimci, biraz denemeci, biraz öykücü, biraz da yetmişlik bir yurttaş olarak, aynı çabayı sürdürmekte. Karınca kararınca elbette.

I

DÜŞÜNCE DÜZLEMLERİ

1.

“Düşünüyorum, öyleyse varım”. Descartes’ın bu kesinlemesi dünyanın en ünlü sözlerinden biridir, belki de hepsinin en ünlüsüdür. Descartes’ın da ününe ün katar. Tüm dünyada on binlerce, yüz binlerce, hatta milyonlarca insan yalnızca bu kesinlemesiyle tanır onu. Ama ünlü kesinlemenin anlamı konusunda herkesin birleştiğini söylemek zordur. Çevrenizde şöyle küçük bir soruşturma yaparsanız, görürsünüz: kimi “İnsan düşündüğü sürece ve düşündüğü oranda vardır”, diye yorumlar, kimi “Düşünüyorum, öyleyse yaşıyorum”, diye, kimi de “Düşünüyorum, demek ki insan olarak varlığımı kanıtlıyorum”, diye. “Ne demek yani? Düşünmese var olmayacak mıymış bu zındık?” türünden tepkilerle de karşılaşabilirsiniz. Bu da doğaldır: tüm sözler gibi “Düşünüyorum, öyleyse varım” da kendi bağlamı göz önüne alınmadığı sürece her yana çekilebilir, her kılığa sokulabilir. Descartes’ın kendisi içinse “Düşünüyorum, öyleyse varım” her şeyden önce uzun bir varoluşsal serüvenin doruk noktasını, bu serüvende hem bir varışı hem de bir yeniden yola çıkışı simgeler. Descartes nerdeyse bir özyaşamöyküsü gibi gelişen *Yöntem söylemi*’nde çok güzel anlatır bu serüveni: sonunda kesin mi kesin, dolayısıyla yadsınması olanaksız bir şey kalıp kalmayacağını görmek ama-

cıyla, en ufak bir kuşku uyandırabilecek her şeyi kesinlikle yanlış diye niteler, her şeyi yadsır uzun süre, sonra birden bir ışık patlaması içinde duruverir: “Ama hemen sonra gördüm ki ben her şeyin yanlış olduğunu düşünmek isterken, benim, yani bunu düşünen kişinin, bir şey olmam gerekiyordu. Ve bu *Düşünüyorum, öyleyse varım* gerçeğinin kuşkucuların en aykırı varsayımlarının bile sarsamayacağı ölçüde sağlam ve güvenilir olduğunu görünce, onu hiç çekinmeden, aradığım felsefenin ilk ilkesi olarak benimsedim”, diye yazar.¹ Böylece, her kesinlemeye, her kanıtla uslamla yoluyla ulaşmak, her şeyi usun ölçütüne vurmak, usun süzgecinden geçirmek ister. Arından da bunun koşullarını sıralar.

Sonrasını iyi biliriz: Descartes yöntemiyle de, uygulamalarıyla da evrensel bir örnek oluşturur.

Hiç kuşkusuz, ünlü yapıtına, “Sağduyu dünyanın en iyi paylaştırılmış şeyidir,” tümcesiyle girdiğine, hemen arkasından da sağduyuyu usla özdeşleştirdiğine göre, “O zaman bunca arayışa ne gerek vardı?” diye sorulabilir. Ama Descartes yanıtını, “Düşünüyorum, öyleyse varım” demesinden çok önce vermiştir: “Kanılarımızın değişik olması kimilerinin başkalarından daha mantıklı olmasından kaynaklanmaz, yalnızca düşüncemizi değişik yollara yönlendirmemizden ve aynı şeyleri göz önüne almamamızdan kaynaklanır. Çünkü akıllı olmak yetmez, önemli olan aklımızı iyi kullanmaktır”.² Bir ikinci, ama aynı oranda önemli nedense, insanların inançlarında, düşüncelerinde ve davranışlarında saptadığımız ayrılıkların ussal bir temele dayanmamasıdır: Descartes, yolculuklarında, “duyguları bizimkilerin tam tersi olan insanların bu ne-

1. Descartes, *Oeuvres et Lettres*, Gallimard, Paris, s. 147.

2. Agy., s. 126.

denle barbar da, yabanıl da olmadıklarını, birçoklarının da akıllarını bizim kadar ya da bizden daha iyi kullandıklarını” görmüştür, “kişinin, aynı akılla, daha çocukluğundan başlayarak Almanlar ya da Fransızlar arasında yetişmesi durumunda hep Çinliler ya da yamyamlar arasında yaşayınca olacağından çok farklı olduğunu” saptamıştır: “Daha on yıl önce beğendiğimiz, belki on yıla varmadan gene beğeneceğimiz bir giysinin bugün bize tuhaf ve gülünç görünmesi”ne bakılırsa, “hiçbir bilgi kesin değildir”; öte yandan “kimi gerçeklerle bütün bir halktan çok, tekil bir bireyin karşılaşması gerçeğe çok daha yakındır”. Tüm bunların sonucu olarak “görüşleri başkalarınınkine yeğ tutulacak birini seçmek” zordur; kendi yolumuzu kendimiz seçmemiz gerekir.¹

Böylece, dolaylı bir biçimde de olsa, Descartes en az iki düşünce düzlemi bulunduğunu esinler bize: içinde yaşadığımız toplumun yaşama biçiminin, törelerinin, inançlarının, değer ölçütlerinin belirlediği ve toplumdaki topluma değişen “ortak düşünce”; bir de insanın ortak değer ölçütlerinin, inançların, törelerin etkisinden olabildiğince sıyrılarak oluşturmaya çalıştığı düşünce: kendi bireysel düşüncesi.

2.

Descartes gibi, daha doğrusu az çok Descartes’ı anımsatacak biçimde, toplumunun ortak düşüncesine fazla bağlı kalmadan, dünyayı, yaşamı, toplumu, kendi kendini sorgulayarak kendi kişisel düşüncesini geliştirmeye çalışan insanlar her zaman olmuştur. Örneklerimizi kendi alanımızdan, yazından alalım dersek, Sartre’ın *Bulantı*’sının

1. Agy., s. 136.

kahramanı Antoine Roquentin bu kişisel yönelimi çok güzel örneklendirir. Öyle özgün olmak, yüzde yüz kendine özgü düşünceler üretmek gibi bir tutkusu yoktur, ama alışılmış çevresinden koparak “tarihsel bir kişi”, Marki de Rollebon üzerine bir kitap yazmak üzere Bouville kasabasına yerleşmesi, burada sürdürdüğü yalnız yaşam, çalışmanın getirdiği sorunlar ve sorular yavaş yavaş toplumun, hiç mi hiç benimsemeyeceği, gelenek ve göreneklerin, özellikle de dinsel inançların bizi yadsımaya yönelteceği bir “gerçeğe”, dünyanın ve insanların rastlantısal, dolayısıyla fazladan ve gereksiz oldukları düşüncesine getirir onu: “Var olmak, *burada olmaktır*, yalnızca budur; var olanlar belirirler, *rastlanırlar*, hiçbir zaman *sonuç olarak çıkarılamazlar*. Sanırım, bunu anlamış olan insanlar vardır. Ancak zorunlu ve kendi kendinin nedeni bir varlık yaratarak bu rastlantısallığı aşmaya çalışmışlardır. Oysa hiçbir zorunlu varlık açıklayamaz varoluşu: rastlantısallık bir aldatmaca, silinebilecek bir görünüş değildir; saltıktır, bunun sonucu olarak da tam anlamıyla nedensizliktir. Her şey nedensizdir, bu bahçe, bu kent ve ben”.¹

Doğrusunu söylemek gerekirse, Sartre için birtakım kaynaklar bulunsa bile, Roquentin için tümünden yeni bir düşüncedir bu, dolayısıyla yüzde yüz bireysel bir düşüncedir. Dostoyevski’nin çoğu kişilerinde, bu arada İvan Karamazov’da da rastlarız bu türden düşüncelere, *Düşüş*’ün Jean-Baptiste Clémence’ında da, hatta Flaubert’in Boulevard’ı ile Pécuchet’inde de rastlarız. Gerçek dünyada, kendi çevremizde de rastlarız. Orhan Veli’yi her şeyden önce kendine özgü şiir anlayışıyla tanımaz mıyız? Sait Faik’in “söylenip durmalar”ı hep kendi içinde tutarlı bir

1. Jean-Paul Sartre, *La Nausée*, Gallimard, Paris, 1938, s. 187.

bireysel bakış açısının, bireysel bir düşünce biçiminin dışavurumları değil midir? Aynı şeyi Roquentin'in yaratıcısı Jean-Paul Sartre için daha bir güvenle söyleyebiliriz: anlatılarında, oyunlarında, incelemelerinde, özellikle de felsefe yapıtlarında onun dünyaya bakışını ve yaşamını değiştiren düşünceyi son sınırına dek götürmüş, belirli ülkelerde, Fransa'da, İtalya'da, Almanya'da, Türkiye'de, Kanada'da bu düşünceyi gerçeğin en doğru anlatımı olarak benimseyenler de çok olmuştur. Ancak, Jean-Paul Sartre'ın düşüncesini bu değişik toplumlarda kaç kişi, ne ölçüde benimser, benimsemeleri durumunda da bu düşünce ne ölçüde kendi düşünceleri sayılabilir?

Biliyoruz, varoluşçuluk İkinci Dünya Savaşı sonrasında, özellikle Fransa'da çok coşkulu yandaşlar bulmuş, bir tür modaya dönüşerek kendine özgü bir yaşama biçimi de getirmiştir. Bu etkisini nicedir yitirmiş olmasına karşın, yarın o yıllardakinden çok daha fazla ve çok daha ateşli yandaşlar bulması da olmayacak bir şey değil. Bununla birlikte, Kierkegaard'dan Heidegger'e, Karl Jaspers'ten Gabriel Marcel'e, Jean-Paul Sartre'dan Simone de Beauvoir'a çok önemli felsefeci ve yazarların damgasını taşıyan bu önemli düşünsel akımın bütün bir toplumca benimsenmesi de, bu düşünceyi benimsediğini söyleyen herkesin onu kendi bireysel düşüncesine dönüştürmesi de çok uzak bir olasılık. Hiç kuşkusuz, ilk varoluşçu olmamasına, bağlandığı akımın çok önemli öncülleri bulunmasına karşın, Sartre'ı özgün, hatta, bir açıdan, öncü bir varoluşçu olarak benimseyebildiğimize göre, bir başkası neden Sartre'dan yola çıkarak özgün bir düşünür düzeyine ulaşmasın? Hele bireysel düşüncenin her zaman özgün ve tekil bir düşünce olması gerekmiyorsa. Daha önce başkalarının geliştirilmiş değişik düşünceleri özümleyip onları belirli ölçütlere göre birbirleriyle uzlaştırarak belirli bir düşünme ve yorumlama biçimine

*Öykücü, romancı, denemeci
Tahsin Yücel, her yeni kitabıyla
okurlarını sevindiren, etkileyen,
düşündüren bir usta.*

Fotoğraf: Mahmut Turgut

Romanları ve öykü kitaplarının yanı sıra deneme ve incelemelerini de yayımladığımız Tahsin Yücel, *Göstergeler*'le okurlarıyla buluşuyor. Tahsin Yücel, edebiyat incelemeleri ve göstergebilim çalışmalarıyla ülkemizde neredeyse tek başına okul olmuş bir isim. Kitabın başlığıysa, Yücel'in başından beri ana uğraş edindiği alana bir selam niteliğinde. Göstergebilim, çağdaş dünyanın metin okuma çabası sayesinde oluşturduğu bir bilim. Yücel bu kitabında, göstergebilimsel yöntemleri kullanarak birer gösterge niteliği gösteren popüler kavramları inceliyor. Descartes'ın, "Düşünüyorum, öyleyse varım" sözünden yola çıkarak önyargıların düşünce dünyamıza etkilerini, değişim ve dönüşümün zorunluluğunu anlatıyor. Popüler kültürün araçları tarafından yaşamımıza sokulan sözlerin, nesnelerin ve başka göstergelerin çözümlemesini yapıyor.

KAPAK RESMİ: ROGER DE LA FRESNAYE

ISBN 978-975-07-0609-7

9 789750 706097